

Alguns apunts sobre l'herba blava

Joan Miquel Porquer Rigo
Eulàlia Grau Costa
Francesca Piñol Torrent

Aquesta edició està sotmesa a llicència
Reconeixement-CompartirIgual 4.0 Internacional de Creative Commons
(<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Text:

Joan Miquel Porquer Rigo
Eulàlia Grau Costa
Francesca Piñol Torrent

Disseny i edició:

Joan Miquel Porquer Rigo

Primera edició: desembre 2015

Dipòsit Legal: B. 29899-2015

Imprès a Espanya – Impreso en España

L'edició compta amb el suport del deganat de la
Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Alguns apunts sobre l'herba blava

Joan Miquel Porquer Rigo

Eulàlia Grau Costa

Francesca Piñol Torrent

“Hi ha molta màgia en el blau. És l'únic color que no s'aconsegueix per cocció i el que manté fins a l'últim moment la incògnita del resultat. Quan la fibra és dins del bany, sembla que no hagi funcionat, perquè és castany, groc verdós, transparent... no veus que aparegui cap blau. La primera vegada que ho vaig fer vaig pensar que l'havia fet malbé però, en treure la fibra, quan va entrar en contacte amb l'aire i el sol, de sobte, va aparèixer. Hi ha màgia en el blau...”

(Vacher cit. Segura, 2007, par. 1)

La *Isatis tinctoria* –popularment anomenada “herba pastell” en català, “añil” en castellà i “woad” en anglès– és una planta de cicle vital bianual que habita climes temperats des de l’Àsia central a l’Europa meridional. De la seva tija de fins a 120 centímetres broten, en el primer any, fulles en forma de fletxa de 5 a 15 centímetres i, en el segon, petites flors grogues. Avui dia és considerada una planta invasora i el seu cultiu específic és marginal. Fins al segle XVI, no obstant, va ser un dels cultius econòmicament més rellevants de l’Europa occidental, raó de múltiples disputes, i fins a objecte de política nacional. El motiu, només un: la seva capacitat de tenyir en blau.

Utilitzat pels celtas com a mitjà de decoració corporal i de presumible protecció ritual, Gibson (2011) suggereix que els romans van conèixer les capacitats del pigment extret de les fulles d’*Isatis* durant la conquesta de Gran Bretanya, i que va ser llavors quan es van interessar per la seva aplicació als tèxtils. Per contra, altres autors com Guarino, Casoria, i Menale (2000), a partir de l’observació de sepultures, afirmen que l’herba pastel ja s’utilitzava amb funció tintòria a la península itàlica durant l’edat del ferro. En tot cas, sembla que devem a l’Imperi Romà tant la popularització del tint com el perfeccionament de les tècniques per obtenir-lo: nombroses troballes arqueològiques a Pompeia testifiquen que aquesta ciutat va ser-ne un dels majors centres de producció d’occident abans de ser sepultada pel Vesubi (Guarino, Casoria, i Menale, 2000). Algunes centúries més tard, i fins a ben entrat el segle XVI, el poder del pastel s’estenia pel vell món amb el beneplàcit de nobles i mercaders. A Anglaterra, la pròpia Isabel I decretava que cap planta d’*Isatis* havia de processar-se en un radi de cinc milles al voltant de la seva residència, molesta per l’olor sulfurós emanat durant el procés de tint (Gibson, 2011). I és que les illes britàniques eren el bressol d’un gremi entorn el cultiu i el tractament de la planta: el dels *woaders*. A la zona continental, els comerciants de l’or blau ja feia temps que havien pagat per ser immortalitzats a la pedra de monuments com la catedral d’Amiens (Roquero, 2003).

L'arribada del segle XVII marcava el declivi: de les colònies europees a l'Àsia, arribaven a les metròpolis les primeres mostres d'índigo [*Indigofera tinctoria*], una planta subtropical amb un pigment d'un blau marcadament més profund i amb una capacitat tintòria superior, i que ja s'havia utilitzat a l'antic Egipte –5.000 anys enrere! El lobby productor de pastell va forçar mesures legals que incloïen, a França, la pena de mort pel qui gosés emprar l'espècie invasora (Rawson, 1899), però l'esforç era inútil... Al segle XVIII arribava el final definitiu de la indústria: de la mà d'alguns industrials alemanys se sintetitzava químicament la fórmula de l'índigo i s'obria la possibilitat de produir-lo sintèticament per a la producció en massa (Gibson, 2011). La “democratització” del blau va significar, paradoxalment, tant la mort del seu cultiu com la seva caiguda en l'oblit.

Part de l'aura del tint pastell prové de “l'alquímia” necessària per produir-lo. Tradicionalment, “aquesta complexa operació era controlada pels tintorers d'una forma totalment empírica, que es convertia en el ‘secret’ de cada mestre” (Guarino, Casoria i Menale, 2000, p. 399). Malgrat que la bibliografia disponible difereix sobre els processos utilitzats en el passat, l'experiència com a autors ens parla, efectivament, d'un mètode inexacte i basat en el coneixement pràctic. De l'encert, de l'error i de la repetició.

Les fulles d'Isatis es recullen preferentment durant el seu primer any de vida, ja que és llavors quan contenen la major quantitat de pigment. La concentració del líquid de tint que produïm –i de la seva capacitat de desenvolupar colors més intensos– tindrà molt a veure amb això. En el segon any de la planta, els blaus que extraurem seran més tènues i necessitarem més fulles per produir-los. Com a norma, necessitarem fins a un 400% del pes de la fibra que vulguem tenyir en fulles d'Isatis. És a dir: necessitarem ben bé 40 grams de fulles per tenyir tan sols 10 grams de cotó.

En un lloc ben ventilat, les fulles es piquen en trossos ben petits, s'incorporen en un recipient i es reguen amb aigua de pluja bullint fins a cobrir-les. Després de reposar 20 o 30 minuts, el brou haurà pres un to de color conyac i es colarà per eliminar-ne les fulles. Ara el pigment estarà ja en el líquid, però cal activar-lo! S'afegeixen –protegits amb guants i màscara– unes gotes de d'amoníac 24% fins que el color de la solució torna d'un color verd fosc –o adquireix un Ph de 9 o 10–. A continuació, es procedeix a transvasar el brou repetidament entre dos receptacles –dues olles, per exemple– per un espai de no menys de 15 minuts, fins que apareix una escuma d'un color inequívocament blau.

El fluid escumós ha d'escalfar-se a una temperatura entorn a 50° celsius i s'hi ha d'afegir un “reductor”, com el sodi hidrosulfit (altres fórmules, substituirien aquest component per sucre). Determinar la quantitat de sodi hidrosulfit és una qüestió de pràctica: una cullerada de postres pot ser suficient per cinc litres de líquid, però només el resultats posteriors ens diran si l'hem encertat. L'hidrosulfit es deixarà actuar durant ben bé 10-15 minuts i, només llavors, podrà submergir-se la fibra que vulgui tenyir-se –prèviament neta, esbandida i escorreguda. La temperatura en tota aquesta part del procés haurà de ser constant: ni més ni menys.

El temps d'immersió de la fibra dependrà del to de blau que desitgem obtenir. Passats deu o quinze minuts podrem extreure-la de l'olla de tint i oxigenar-la, estenent-la a l'aire o submergint-la en aigua freda. Serà llavors quan es produirà la màgia, la trobada de l'or blau: d'un to verd clar i brut, poc a poc, anirà sorgint sistemàticament el color blau, com si d'un procés de revelat fotogràfic es tractés. Si en volem un to més profund, tornarem a submergir la fibra en un segon bany d'uns quants minuts. Si descobrim que no s'ha fixat el pigment, afegirem una mica més de sodi hidrosulfit al caldo i repetirem la tintada.

Quan estiguem satisfets, colarem el líquid remanent a través d'un drap net blanc de cotó o de lli. El pigment encara suspès

en la solució quedarà atrapat en el filtre i, una vegada sec, podrem emmagatzemar-lo o reutilitzar-lo. No es pot llençar res!

Marie-Noëlle Vacher és una artesana tèxtil resident al poble de Triste, a prop de quaranta quilòmetres d’Osca, on durant les últimes dècades s’ha dedicat, amb Pepe Granados, a recuperar l’art tèxtil de la comarca de la Jacetania. Va ser ella la que ens va introduir al procés de tintat del blau durant un cap de setmana de maig del 2014, en el seu taller al peu dels Pirineus i ben a la vora del seu hort de plantes tintòries. Mentre ens explicava el procés, ens anava contant també la seva pròpia història.

Triste és un poble idíl·lic, aïllat, i al que no s’arriba per casualitat: el pantà que té a la vora, que domina les aigües del riu Gállego, s’empassà el seu pont romà. Tant ella com el Pepe hi arribaren a principis dels vuitanta: després d’una intensa carrera professional vinculada als mitjans de comunicació a les grans capitals espanyoles, decidiren buscar un lloc tranquil per reorientar la seva vida (Segura, 2007). Els dos van acabar involucrats en la creació tèxtil a petita escala i, sense saber molt bé com, van acabar muntar el seu taller (Carbonell i Saladrigas, 2014). Un dia, trobaren un vell teler de fusta atrotinat a les golfes d’una casa del poble i, fascinats per aquella andròmina, s’embarcaren en investigar la manera de reconstruir-lo fidedignament (Servei i Associació, 2005). Una cosa va portar a l’altra: els tràfeces per la comarca, a la recerca de models per a restaurar-lo, van derivar inevitablement en un interès pels tèxtils antigament produïts en aquells artefactes oblidats: aquells tèxtils de dissenys intrincats, exquisits. Uns “adamascats” brodats amb fils de colors obtinguts amb les plantes de la zona, lluny de la indústria. Uns colors dels que s’havia, pràcticament, oblidat la forma d’obtenir-los...

Ara, al seu hort, la Marie-Noëlle cultiva el Sumac (*Rhus coriaria*), l’Argelaga (*Genista scorpius*), la Rubia (*Rubia tinctorum*)

i, per descomptat, la Isatis. Aquestes i d'altres plantes les ha anat portant d'arreu de la comarca, per aconseguir els colors dels tèxtils que reproduïx i restaura. De tant en tant, s'anima a transmetre els seus coneixements per a futures generacions.

La vam conèixer per mitjà del boca a boca, quan vàrem entrar en contacte amb altres professionals de l'artesanía tèxtil. Al Taller de Materials Tous de la Facultat de Belles Arts havíem començat a interessar-nos pels tints naturals allà cap el 2010, quan la Francesca Piñol, del Departament de Tèxtil de l'Escola Massana, va venir a realitzar un taller obert sobre el tema. Des de llavors, les olles del taller s'havien anat omplint de brous de pell de ceba, de fulles d'olivera, i de cúrcuma per tenyir llanes i sedes de tons taronges, ocres, i grocs. Els vermells, els obteníem amb rubia; els porpres, amb la closca de la cotxinilla. Però el que ens faltaven eren sempre els blaus... fins que, en un cap de setmana de maig del 2014, aconseguíem traslladar-nos a Triste.

Vam tornar amb mostraris d'*añiles* (i també d'índigos!) sobre els més variats suports. Vam tornar amb els seus pigments, volàtils i foscos, i amb les fulles seques de l'herba pastell. Vam tornar amb les seves llavors i amb coneixements per plantar-les. En el Taller de Materials Tous, on abans va hi havia el Taller de Metalls, s'hi aixeca de tant en tant una olor sulfurosa que destaca per sobre de la de la llana verge, de la de la naftalina per conservar els teixits en els armaris i de la del sabó utilitzat per fer feltre. Ve d'una olla en la que es cou un líquid verdós i entorn a la que s'arremolinen els i les alumnes, tot posant i traient mostres de material. Al pati exterior, en un estenedor plegable, les teles, fils, i metxes de llana en diverses tonalitats de blau, s'assequen al vent.

A la península ibèrica, diferents iniciatives acadèmiques, culturals i comercials treballen amb els tints naturals i amb la recuperació de processos de producció tradicionals com a engranatge d'una societat i d'un sistema de consum més sostenible. D'entre d'altres: *Mundo Lanar* (Vall de Soba, Cantàbria), *Son de Telar* (Segòvia), *Indigo Estudio Textil* (Titulcia, Madrid), *Chonín Ruesga* (Sevilla, Andalusia), *Telar Artesania Tèxtil* (Bilbao, Euskadi), *Cornblume* (Barcelona, Catalunya), i *Obrador Xisqueta* (Pallars Sobirà, Catalunya). Al sud de França (a Lauris, Provença), *Plantes et Couleurs* de Michel García. A Triste, mentrestant, a l'altre costat dels Pirineus, l'antic taller de la Marie-Nöelle, el Pepe, i les persones que hi col·laboren, s'està convertint en un museu.

Referències

Carbonell Basté, S., i Saladrigas Cheng, S. (2014). The Triste Textile Workshop: the Recovery of the Textile Heritage of Upper Aragon. *Datatèxtil*, 30, 54–59. Recuperat de <http://www.cdmt.es/wp-content/uploads/documents/dtt/DTT30.pdf>

Gibson, A. C. (2011). *Writeups and illustrations of economically important plants*. [Publicació en xarxa]. Recuperat de <http://www.botgard.ucla.edu/html/botanytextbooks/economicbotany/index.html>

Guarino, C., Casoria, P., i Menale, B. (2000). Cultivation and Use of Isatis Tinctoria L. (Brassicaceae) in Southern Italy. *Economic Botany*, 54(3), 395–400

Rawson, C. (1899). The Cultivation, Manufacture & Uses of Indigo. *Journal of the Society of Arts*, 48(2472), 413–430. Recuperat de <http://search.proquest.com/docview/1307259537>

Roquero, A. (2003). Aproximación a los tintes históricos: documentación sobre el color en los tejidos antiguos. A Grupo Español del IIC (Ed.), *Textil e indumentaria: materias, técnicas y evolución* (pp. 29–43). Madrid: Grupo Español del International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works

Segura, A. (2007). Los telares de Triste. *Pirineodigital.com. Revista digital del Pirineo Aragonés*. Recuperat de <http://www.pirineodigital.com/reportajes/destinos/telares-triste/telares.htm>

Servicio de Ferias y Artesanía del Gobierno de Aragón, i Asociación Profesional de Artesanos de Aragón (Coords.) (2005). *El Telar de Tiro de Triste*. Saragossa: Centro de Artesanía de Aragón

Aquest fulletó, que acompanya la Nadala 2015 de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, s'ha elaborat a partir de la comunicació “Una Formació para Formadores: Isatis Tintórea”, presentada pels autors al *V Congreso Internacional de Educación Artística y Visual. Educación Artística y Acción Social*, organitzat per les Universitats d'Almeria, Granada, Huelva, Màlaga, Jaén, Sevilla, Extremadura, l'Institut Politècnic de Beja i l'Il·lustre Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Belles Arts d'Andalusia. Huelva, 19–21 de març de 2015.

Amb el suport de:

Deganat de la Facultat de Belles Arts
de la Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE
BARCELONA